

ПОГЛЯДИ Я.А.МАМОНТОВА НА ПРОБЛЕМУ ВИБОРУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФЕСІЇ

Зроблено спробу окреслити погляди українського педагога 20-30-х років ХХ століття Я.А.Мамонтова на проблему вибору професії вчителя. Проаналізовано головні складники професії: покликання, інтуїцію, здатність до творчості.

У державній національній програмі “Освіта (Україна ХХІ ст.)” підкреслюється, що одним із головних завдань розбудови національної системи освіти є виховання освіченої, творчої особистості, становлення її фізичного і морального здоров'я. Представники сучасної вітчизняної педагогічної думки вважають, що досягнення цього завдання стане можливим завдяки переорієнтації всієї освіти на саму людину. Гуманізація освіти, гуманітаризація змісту навчальних дисциплін, спрямовані на формування світогляду дитини, розвиток її цілісної особистості, творчої активності, виховання почуттів та естетичного ставлення до світу стануть можливими завдяки високій професійній підготовці педагогічних працівників.

Розгортання сучасних досліджень щодо проблеми формування особистості майбутніх педагогів, їх професійної підготовки тісно пов'язане зі здобутками попередніх поколінь науковців. 20-30-ті р.р. ХХст. були періодом інтенсивного пошуку нових шляхів навчання й виховання, спроб вивчення особливостей педагогічної діяльності, висування більш високих вимог до самої особистості педагога. Ці питання досліджувалися у науково-педагогічній діяльності таких видатних педагогів, як П.П.Блонський, Н.К.Крупська, А.С.Макаренко, Я.А.Мамонтов, Г.С.Прозорова, С.Т.Шацький та інші.

Яскравим представником передових науково-педагогічних ідей тих часів постає перед нами Яків Андрійович Мамонтов (1888 – 1940 рр.). Коло його педагогічних та творчих інтересів було дивовижно широким: талановитий викладач вищих і середніх навчальних закладів, відомий фахівець в галузі естетичного виховання особистості, педагог-наставник творчої молоді, драматург, історик і теоретик театру.

Я.А.Мамонтов був засновником системного підходу в українській педагогіці 20-х р. ХХ ст.; першим науковцем, що запропонував класифікацію педагогічних течій за їх цільовою настановою; активним учасником пошуку нових творчих шляхів, методів і засобів навчання та виховання цілісної особистості, головну роль у формуванні якої відводив розвитку естетичної культури.

Спираючись на ідеї “педагогіки особистості”, Я.А.Мамонтов підкреслював важливе значення школи у формуванні індивідуальної особистості та у житті суспільства: “...школа – величезний, впливовий фактор соціального життя, котрим формуються нові генерації і, таким чином, передвизначається соціальна будучність” [4:28]. Досліджуючи стан шкільної освіти того часу, педагог критикував авторитаризм її виховання, догматизм і схоластику в навчанні, неврахування індивідуальних здібностей. Він зазначав, що цим школа губить індивідуальність своїх вихованців і робить великий злочин як перед їх природою, так і перед культурою суспільства, загалом.

Вбачаючи основну мету педагогічної діяльності у цілісному формуванні особистості, Я.А.Мамонтов значну роль у її досягненні відводив вчителю - не тільки у навчально-виховному процесі, а й у цілісному формуванні особистості. У зв'язку з цим надзвичайного значення у педагогічній науці та в самосвідомості будь-якого вчителя, на думку науковця, набуває проблема педагогічного покликання.

Аналізуючи вітчизняну та зарубіжну педагогічну літературу того часу, вчений наголошував на зневажливого ставленні до питань педагогічного покликання. Спираючись на праці німецьких педагогів – індивідуалістів, а також співзвучних з ними представників російського педагогічного анархізму з питань педагогічної самосвідомості, Я.А.Мамонтов першим в українській педагогічній думці 20-х р. ХХ ст. дав повне обґрунтування проблеми педагогічного покликання.

Перш ніж визначити сутність педагогічного покликання, вчений розглянув його у загальному розумінні та як психічний феномен. У повсякденному житті поняття покликання найчастіше ототожнюють з хистом або талантом. Вчений зазначав, що, по-перше, не кожній людині дано повною мірою визначити своє покликання; по-друге, одна людина може досягати значних успіхів у різних сферах своєї життєдіяльності, але “праця по покликанню є тільки вищою, ідеальною формою в кожній професії” [4:2].

Досліджуючи сенс загального поняття покликання і спираючись на теорію покликання Г.Ібсена, який характеризував його як самовиявлене виконання людиною земного призначення свого життя, що є необхідною умовою її щастя та гармонійного розвитку, Я.А.Мамонтов дав своє визначення. На думку вченого, покликання – це індивідуальна творчість особистості, зміст якої залежить від її психофізичної природи, тобто здібностей, і виявляється в її особистому світовідчутті. Вважаючи, що людина сприймає світ з наукової, мистецької, практичної та релігійної точок зору, і відповідно до цього відбувається розподіл людської творчості, педагог визначив чотири типи людського покликання: наукове, мистецьке, практичне та релігійне.

Характеризуючи наукове покликання, він вважав, що воно виявляється у здібності людини до зведення різноманітностей життєвих об'єктів і явищ до загальних законів, абстрактних формул, типових висновків. Людину з науковим світовідчуттям цікавить не сутність речей, а визначення їх закономірного зв'язку.

Вчений зауважував, що мистецький тип покликання найбільш яскраво відкривається у мистецтві або в художній творчості. Людина з мистецьким світовідчуттям сприймає світ у всій різноманітності його форм, барв і

звуків. Митець шляхом аналізу і завдяки своїй фантазії, як і людина з науковим світовідчуттям, створює не щось загальне, а конкретний художній образ з індивідуальними ознаками. “У мистецькому світовідчутті ми не відкриваємо надземного в земному, як у світовідчутті релігійному, і не знаходимо абстрактного в реальному, як у світовідчутті науковому, а приймаємо навколишній світ таким, яким він відкривається органам наших зовнішніх відчуттів і нашій вільній фантазії” [4:6].

Практичне покликання педагог розглядав як уміння пристосовувати надбання культури, факти, явища до людського життя, людського використання. Я.А.Мамонтов говорив, що практичний геній людини виявляється у трансформації небесного в земне, абстрактного в конкретне, прекрасного в корисне.

Своє розуміння релігії Я.А.Мамонтов визначав не як культ визначеного божества, а як поєднання людського існування з буттям Космосу, як певне переживання, завдяки якому людина має можливість перейти від відносного до абсолютного, від розумового пізнання до інтуїтивного. “Релігійне покликання може виявитися лише в такій творчості, де кожне явище реального світу ніби проєцирується в світі надреальному, і заприймається лише в цій містичній формі” [4:5].

Науковець наголошував на рівноправності різних типів покликання у людському житті та можливості їх сполучення в одній особистості. “Одне покликання зовсім не виключається другим,... в одному індивіді можуть сполучатися різні таланти” [4:6]. Я.А.Мамонтов підкреслював, що будь-яка професія може бути розташована в межах даної класифікації, а оскільки покликання є вищою її формою, то людина, яка обирає професію ретельно аналізуючи і враховуючи свої нахили, з повною самосвідомістю, як “справу цілого свого життя”, повинна визначити свій тип покликання.

Для того, щоб з'ясувати тип покликання людині, яка обирає педагогічну професію, вчений запропонував розглянути саме поняття педагогічної діяльності, яка, на його думку, являє собою ряд послідовних педагогічних актів.

Аналізуючи педагогічний акт в його нормативній, творчій формі, без впливу на нього зовнішніх умов, Я.А.Мамонтов характеризував його як вольовий акт, що має кінцеву мету й приводить до спільного руху три педагогічні фактори: педагога, учня й предмет навчання. В педагогічній думці початку ХХ ст. існувало різне розуміння кінцевої мети педагогічної діяльності: навчання, виклад, виховуюче навчання; але, як підкреслював науковець, людина, що обирає педагогічну професію за покликанням повинна бачити її тільки у формуванні особистості. Ставлячи перед собою таку мету, вона мусить мати свій ідеал цілісної особистості, до якого і буде прямувати у своїй діяльності.

Я.А.Мамонтов визнавав не тільки обов'язковим наявність у вчителя такого індивідуального виховничого ідеалу, тому що від його існування залежить можливість здійснення педагогічного акту, але й повну його сформованість. Крім того, вчений зазначав, що педагог має побудувати педагогічний акт так, щоб виконання його об'єктивної мети стало суб'єктивним досягненням кожного учня. “Таким чином, педагогічний акт ходом свого розвою перетворюється з акту формуючого індивіда в акт індивідуального самотворення” [4:10].

Такий педагогічний акт, на думку Я.А.Мамонтова, не повинен обмежуватися навчальними програмами та планами. Він не заперечував існування певних програмних вимог, але тільки за умови вільного їх виконання та можливості внесення змін залежно від потреб живої індивідуальності учнів. Становлення такої індивідуальності й розвиток її здібностей педагог тлумачив як основу формування загальної культури особистості.

Одним із важливих питань педагогічного покликання науковець вважав педагогічно доцільно організовані взаємини вчителя з учнем. Стосунки між учнями й педагогом, який мету своєї педагогічної діяльності визначає як передачу наперед установленого кола знань, носять характер не педагогічних, а лише механічних. Тому той дидактичний матеріал, що передається таким чином, не доходить до дитячої душі, а залишається лише на поверхні розуму. Науковець назвав такі стосунки “психічним доторкненням”.

Я.А.Мамонтов наголошував, що коли метою педагогічного акту стає формування особистості, а центром – жива індивідуальність дитини, то головним принципом взаємин між педагогом і дітьми стає духовна спільність. Форми вияву її можуть бути різними: слово, жест, міміка, мовчання. “Духовна спільність настає лише тоді, коли один із них ніби пропахується ароматом другого,... коли одне “я” відкривається другому не загальними рисами, а своїми особистостями, індивідуальним обличчям” [4:11].

Першою умовою досягнення духовної спільності у взаєминах з учнями науковець вважав яскраве розкриття педагогом своєї індивідуальності протягом всього часу навчання й спілкування. Воно сприятиме вільному вияву кожною дитиною свого дійсного обличчя, своєї душі. Я.А.Мамонтов зауважував, що така зміна відносин між педагогом і учнем значно впливає і на ставлення педагога до свого навчального предмету. Тому друга умова полягає у творчому переосмисленні педагогом у собі дидактичного матеріалу, під час якого об'єктивний матеріал нічого не втрачає, а лише знаходить живе, індивідуальне забарвлення, отримує риси людського переживання та “той творчий трепіт, котрим древо пізнання перетворюється в древо життя” [4:12].

Але, на думку вченого, тільки за цих двох умов педагогічний акт, що характеризується співтворчістю вчителя та учнів, не можна визначити завершеним. Суть третьої умови полягає у тому, що дитина в педагогічному процесі виявляється не тільки пасивним об'єктом, але й активним суб'єктом: “Соціалізовані вартості педагога мусять послужити матеріалом для самотворення індивіда, мусять бути індивідуально перероблені і виявлені дитиною” [4:12].

Виходячи з цього, Я.А.Мамонтов виділив такі етапи педагогічного процесу: індивідуалізація (творча передача навчального матеріалу педагогом); соціалізація (загальне засвоєння матеріалу дитячим колективом); модифікація (індивідуальна переробка і вираження засвоєного матеріалу кожною дитиною).

Подальший аналіз сутності педагогічної професії приводить Я.А.Мамонтова до висновку, що творчій індивідуальності педагога притаманні чинники, які характеризують її: інтуїтивний, дискурсивний і активний.

На думку науковця, педагог у своїй практичній діяльності повинен володіти тонкою інтуїцією, яка знаходить свій вияв, по-перше, у розумінні духовного життя учнів у їх індивідуальній своєрідності та пізнавальній спільності. Вчитель повинен перейматися інтересами і настроями дітей, а в своїх діях виходити із потреб особистості учнів. Я.А.Мамонтов зауважував, що “по наукових параграфах і таблицях не можна відчутти чуже “я”, у всій його індивідуальній суцільності” [4:14].

По-друге, сам по собі дидактичний матеріал не має педагогічної цінності; тому, щоб абстрактні закони і формули стали більш зрозумілими, цікавими, “живими” для дітей, учитель повинен перекладати їх на мову людських образів, бажань, почуттів. І в цьому Я.Мамонтов теж бачив велике значення інтуїції. Вчений назвав цей процес інтимною антропоморфізацією – тим індивідуальним, що додається педагогом до предметів навчання і що надає їм справжньої педагогічної вартості.

Я.А.Мамонтов зауважував, що велику роль у творчій індивідуальності педагога відіграє дискурсивний (розумовий) фактор, який П.Енгельмейер називав “привілеєм людини”. Головне значення дискурсивного фактору вчений бачив у його впливі на розвиток педагогічної самосвідомості, яка є основною умовою формування творчого педагога. “Навіщо нав’язувати школам які-небудь ідеї, раніш ніж вони будуть органічно засвоєні рядовим педагогом?...Педагогічна самосвідомість – от той Рим, до якого приводять всі дороги педагогічних шукань!” [4:16].

Кожна творчість, на думку вченого, - це боротьба; тому активний фактор науковець пов’язував з правом кожного педагога на свій індивідуальний виховний ідеал, який він мусить повсякчасно відстоювати у відносинах з дітьми, дидактичним матеріалом і зовнішнім світом.

“Ми гадаємо, що велика соціальна проблема – утворення вільної системи виховання – розв’язується остільки, оскільки вона стає індивідуальною педагогічною проблемою. Іншими словами: неминучою передумовою вільної системи виховання є розвій педагогічної свідомості до тої височини, на якій вільна педагогічна творчість стає внутрішньою необхідністю, а не зовнішньою нормою” [4:16].

На базі аналізу трьох факторів педагогічної діяльності, Я.А.Мамонтов головну перевагу віддав інтуїтивно-му, тому що педагогічний талант, або педагогічне покликання цілком залежить від педагогічної інтуїції, яку він розглядав як інтуїцію мистецьку. Так само, як і митець, творчий вчитель за її допомогою відкриває духовний світ дитини в його індивідуальності й суцільності. Інтуїція допомагає вчителю знайти такі необхідні переживання, почуття й образи, які роблять сухі нецікаві дидактичні закони, факти людськими, “живими” і зрозумілими для учнів. Вчений вважав, що саме інтуїція допомагає вчителю в кожній дитині передбачити образ, який “в своїй індивідуальній формі втілює загальний педагогічний ідеал. Значить, світовідчуження педагога є світовідчуженням митця і покликання педагогічне – це покликання мистецьке” [4:17].

Треба відзначити, що таке порівняння педагога з митцем не було новим, воно існувало в педагогічній літературі, але, на думку Я.А.Мамонтова, лише як красивий, гучний вислів (риторична фігура). Науковець наголошував, що головне - не в захопленні цією назвою, а в глибокому засвоєнні її сутності педагогічною свідомістю кожного, хто обирає собі професію педагога.

Як приклад недостатнього розуміння мистецького характеру педагогічного покликання, Я.А.Мамонтов наводив яскраву характеристику педагога кінця XIX – початку XX ст., підкріплюючи свої ідеї поглядами й висловами М.Салтикова-Щедріна, Л.Толстого та А.Чехова. Аналізуючи професійні риси такого педагога, вчений вказував на відсутність у них будь-яких змін порівняно з учителем XVIII ст., “де педагогічна професія була ділом рабів, інвалідів і всіляких безталанників” [4:18] і, як приклад значної професійної різниці, – візник XVIII ст. та шофер XX ст.

Я.А.Мамонтов зазначав, що чудовим синонімом такого педагога була “Людина в футлярі” А.Чехова, бо ніяка інша професія не змогла б утворити такий правдивий тип “футлярної” людини. Її професійними типовими рисами вчений вважав: надзвичайний консерватизм; “благочиніє” (реакція на всі життєві явища, сповнені різними почуттями, емоціями, переживаннями, певним дидактичним чином, призначеним адміністративним циркуляром, законом, заборонаю); педантизм (навчальний предмет, педагогічний процес - це раз і назавжди створена настанова, без внесення новаторських змін, індивідуального та творчого переосмислення) та самозадоволення (що виникає внаслідок безперервного повчання, нотацій, вказівок через усвідомлення своєї першості, правоти та непохитності).

Я.А.Мамонтов хоч і пояснював існування такого педагога об’єктивними історичними і соціальними умовами, але ніяк не міг погодитись з таким негативним становищем, закликав побачити й відчутти надзвичайний контраст між великим педагогічним покликанням і усталеною думкою про педагогічну професію.

Проведене дослідження дає можливість визначити складові концепції педагогічного покликання (змісту поняття педагог-митець) Я.А.Мамонтова:

- педагог-митець – це людина з високим педагогічним покликанням, яке залежить тільки від її психофізіологічних особливостей;
- основна мета його діяльності – цілісне формування особистості людини;
- наявність і сформованість індивідуального педагогічного ідеалу;
- творче ставлення до навчальних програм та планів;
- засадою педагогічного процесу є творча співпраця, духовна спільність між педагогом та учнями;
- дбайливе, поважне ставлення до творчої особистості учня;

- умовами духовної спільності та формулою педагогічного процесу являються: індивідуалізація, соціалізація та модифікація;
- творча індивідуальність педагога характеризується інтуїтивним, дискурсивним і активним факторами;
- педагог-митець – це “вічний студент”, який не тільки формує та розвиває особистості інших, але й сам знаходиться в безперервному формуванні.

За допомогою концепції педагогічного покликання Я.А.Мамонтов з'ясував справжню сутність педагога. Людина, яка збирається обрати цю професію, має зрозуміти, що цим вона передвизначає індивідуальний і соціальний зміст усього свого життя; при цьому вона мусить з'ясувати, чи зможе бути педагогом – митцем, людиною, що свідомо, з повною відповідальністю присвятить себе педагогічному світослужуванню.

1. Гак А. Життя і творчість Я.А.Мамонтова // Літературний журнал. – 1940. - №8-9. – С.12-17.
2. Головка Г.О. Я.А.Мамонтов. // Рідна школа. – 1995. - №1. – С.7-12.
3. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання. – Харків,1997.
4. Мамонтов Я.А.Сучасні проблеми педагогічної творчості:Ч.І:Педагог як митець.- Харків, 1922.

Матеріал надійшов до редакції 13.09.2000 р.

Соколова А.В. Взгляды Я.А.Мамонтова на проблему выбора педагогической профессии.

Определены взгляды украинского педагога 20-30-х гг. XX века на проблему выбора профессии учителя. Проанализированы главные составляющие профессии: призвание, интуиция, способность к творчеству.

Sokolova A.V. Ya. A. Mamontov's Views on the Problem of the Choice of a Teacher's Profession.

There has been made an attempt to outline the outlook of an Ukrainian teacher of the 20-30ies of the XXth century on the problem of the choice of a teacher's profession. The main features of this profession have been analysed, i.e. calling, intuition, capacity towards creativity.